
Pregledni naučni rad

Primljen: 25. 12. 2017.

Prihvaćen: 19. 3. 2018. (str. 39-59)

UDK 39.56(497.11:4-672EU)

339.96

COBISS.SR-ID 262318604

EVROPSKA UNIJA KAO STRATEŠKI SPOLJNOTRGOVINSKI PARTNER REPUBLIKE SRBIJE

Dr Dalibor Miletic¹,
Dr Krunislav Sovtic²,
Dr Momčilo Manić³

REZIME

Preduslov ekonomskog razvoja u savremenom svetu je aktivnije učešće na svetkom tržištu. Uključivanje nacionalne ekonomije u međunarodnu podelu rada i aktivnije učešće na svetskom tržištu su preduslovi ekonomskog razvoja u savremenom svetu. U procesu ekonomskog povezivanja, ključno opredeljenje privrede Republike Srbije je pristupanje Evropskoj uniji, koja zapravo predstavlja najveći i najznačajniji stepen evropskih ekonomskih integracija.

U uslovima jake i rastuće integrisanosti svetske privrede, rast putem povećanja izvoza postaje praktično ključna determinanta privrednog razvoja uopšte. Zato je i pospešivanje trgovinske saradnje preduslov dinamičnog privrednog razvoja, a rezultati ostvareni u spoljnoj trgovini pokazatelj ekonomske uspešnosti i perspektive jedne nacionalne ekonomije. Evropska unija predstavlja najznačajnijeg i dominantnog spoljnotrgovinskog partnera Srbije, na koga otpada preko pola ukupnog izvoza i ukupnog uvoza naše zemlje. Zbog toga je značajno opredeljenje Srbiji da se priključi ovoj regionalnoj integraciji i to je definisala kao svoje strateško opredeljenje u spoljnoj politici.

KLJUČNE REČI

TRGOVINSKA SARADNJA, SPOLJNOTRGOVINSKA POLITIKA, SRBIJA,
EVROPSKA UNIJA..

---

¹ Vanredni profesor, Fakultet za menadžment, Megatrend univerzitet, Park Šuma Kraljevica bb, 19000, Zaječar, Srbija, dalibor.miletic@fmz.edu.rs

² Vanredni profesor, Fakultet za menadžment, Megatrend univerzitet, Park Šuma Kraljevica bb, 19000, Zaječar, Srbija, krunislav.sovtic@fmz.edu.rs

³ Docent, Fakultet za menadžment, Megatrend univerzitet, Park Šuma Kraljevica bb, 19000, Zaječar, Srbija, mmanic@naisbitt.edu.rs

UVOD

Savremenu svetsku privredu karakteriše proces globalizacije, odnosno proces ekonomskih integracija i saradnje na makro i mikro nivou i po osnovu toga veća međunarodna trgovina i međuzavisnost privreda različitih zemalja. Preko dve trećine spoljnotrgovinskog prometa ostvaruje se kroz slobodnu razmenu robe i usluga, sa tendencijom porasta ovog učešća.

Međutim, treba istaći da je srpska privreda pretrpela značajne gubitke tokom poslednje decenije XX veka, izazvane dezintegracionim procesima (ratnim sukobima) koji su se dešavali na teritoriji Zapadnog Balkana. Istovremeno, u Zapadnoj Evropi proces integracija bio je uveliko na sceni. Sve je to, naravno, uticalo da izolacija srpske ekonomije iz međunarodnih ekonomskih tokova u velikoj meri utiče i na konkurentnost srpske ekonomije.

Evropska unija predstavlja najznačajnijeg trgovinskog partnera Srbije, imajući u vidu da se preko 60% razmene obavi upravo sa državama članicama Evropske unije (EU). Upravo u tom smislu, od velikog značaja je otklanjanje trgovinskih barijera za srpske izvoznike. U periodu od zaključivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2005. godine do 2015. godine, izvoz u EU povećan je preko 270%, dok je uvoz iz EU povećan za preko 130%. I pored značajnog povećanja izvoza, u razmeni sa EU, Srbija ostvaruje deficit spoljnotrgovinskog bilansa.

Značajna prednost svakog sporazuma o slobodnoj trgovini jeste korist koju ostvaruju izvoznici od smanjenja carina, odnosno trgovinskih ograničenja. U periodu od 2011. do 2015. godine, ukupna korist od trgovinske liberalizacije između Unije i Srbije, za evropske izvoznike iznosila je oko 900 miliona evra, a za srpske privrednike bila je skoro tri puta veća i iznosila je preko 2,5 milijardi evra.

U procesu ekonomskog povezivanja, ključno opredeljenje privrede Srbije je pristupanje EU, koja zapravo predstavlja najveći i najznačajniji stepen evropskih ekonomskih integracija. Otpočinjanjem pristupnih pregovora, srpska privreda prišla je korak bliže svom cilju, koji ipak nije tako blizu, ukoliko se u obzir uzme stepen razvijenosti Srbije i država članica. Upravo iz tog razloga, ključni cilj ovog rada jeste ukazivanje na značaj trgovinskih odnosa Srbije i EU u kontekstu unapređenja konkurentnosti srpske privrede, ali i ubrzanja evrointegracionih procesa.

1. REPUBLIKA SRBIJA U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Integracija Evrope nije okončan proces, kao što ni sama EU još uvek nije, konačno, uobličena i formirana struktura. Prvobitne tri evropske zajednice šest država članica, koje su brojale oko 185 miliona stanovnika, izrasle su u jednu zajednicu od 28 članica, koja ima preko pola milijarde stanovnika. Stanovništvo EU brojno je koliko i stanovništvo Rusije i SAD zajedno, a Unija danas ima najveće učešće u svetskoj trgovini.

Proces evropskih integracija, koji traje već šest i po decenija, ostvaruje se kroz dva osnovna načina: produbljivanje i proširivanje. Unija je, tokom svoje istorije, istovremeno vodila politiku sve dublje integracije i prijema novih članova, kao dva paralelna i međusobno uslovljavajuća procesa.

Današnja Evropska unija je „specifična zajednica država, naroda i građana. Ono što je čini zajednicom jesu zajedničke vrednosti i zajednički ciljevi. Specifičnosti ove zajednice su određene procesima nastanka i razvoja EU. Suština ovih procesa je dobrovoljno ujedinjavanje evropskih država.“ (Etinski, Đajić, Stanivuković, 2010, str. 1.)

Tranzicija i ekonomske reforme srpske ekonomije ušle su u petnaestu godinu. Kao i na početku trećeg milenijuma, tako se i danas srpska ekonomija nalazi na važnom raskršću. Početni makroekonomski uspjesi, zasnovani na uspostavljanju stabilizacije, dali su rezultate. Međutim, održivost ostvarenih rezultata dovedena je u pitanje postojanjem inflacije, spoljnotrgovinskog deficita, preobimnih javnih rashoda i niskog nivoa konkurentnosti srpske privrede. Razvoj srpske ekonomije, u ovakvim uslovima, zajedno sa dugogodišnjim sankcijama, ratnim događajima i političkim previranjima, uzrokovali su ozbiljne strukturne probleme.

U traženju odgovora na pitanje: kakav treba da bude budući privredni razvoj Srbije, neosporno je da su promene u privrednoj strukturi Srbije neophodan uslov evropskih integracija. Nažalost, preko potrebne promene u privrednoj strukturi odvijajuće se u izuzetno nepovoljnim uslovima, jer je globalna ekonomska kriza više nego prepolovila strane direktne investicije i značajno redukovala obim izvoza. Značajno ograničenje ogleđa se u činjenici da nivo nacionalne štednje nije dovoljan da pokrene značajniji investicioni talas u Srbiji. (Veselinović, Miletić, 2011, str. 153.)

Srbija je najveća zemlja Zapadnog Balkana i u protekle dve decenije, od zemalja ovog regiona, imala je najkomplikovanije odnose sa Evropskom unijom. Tek nakon petoktobarskih promena 2000. godine, u Srbiji dolazi do normalizacije odnosa između EU i SR Jugoslavije. Na Zagrebačkom samitu, u novembru 2000. godine, SR Jugoslavija se uključila u Proces stabilizacije i pridruživanja. Proces stabilizacije sa SCG je počeo u julu 2001. godine, kada je održan prvi sastanak Konsultativne radne grupe koja je trebala da pripremi

studiju izvodljivosti za SRJ, kao uvod u pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP).

Proces evropske integracije Srbije danas, zapravo, obeležavaju dva paralelna procesa: sprovođenje obaveza preuzetih SSP (sa jedne) i pregovori o članstvu (sa druge strane), koji treba da stvore uslove za preuzimanje svih političkih, ekonomskih i pravnih obaveza koje proističu iz članstva u EU.

Kada je postala učesnica Procesu stabilizacije i pridruživanja novembra 2000. godine, Srbija je prihvatila njegove osnovne principe, da će kretanje ka EU zavisi od individualnog napretka u ispunjavanju kriterijuma iz Kopenhagena, kao i od sprovođenja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), sa posebnim naglaskom na značaj regionalne i dobrosusedske saradnje među državama Zapadnog Balkana. Time je, zapravo, primarni značaj u ovom procesu dat upravo SSP. Ovaj Sporazum i Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima, potpisani su 29. aprila 2008. godine, a od 1. januara 2014. godine trgovina između EU i Srbije je u potpunosti oslobođena carina, osim za određene, za obe strane, posebno osetljive poljoprivredne proizvode.

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Srbija se obavezala na postepeno usklađivanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU, kao i njihovu doslednu primenu, ali je sa ovim procesom, zapravo, započela još 2004. godine. Za ostvarivanje ove obaveze, u oktobru 2008. godine je usvojen Nacionalni program za integraciju Srbije u Evropsku uniju (NPI), kojim su planirane zakonodavne aktivnosti do kraja 2012. godine. U februaru 2013. godine usvojen je i prvi Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (NPAA) za period 2013-2016. godine. U toku je izrada revidiranog NPAA, koji će predstavljati plan do kraja 2018. godine i potpune usklađenosti sa pravom i praksom EU, a pored zakonodavnih mera, ovaj Program definiše i institucionalne i finansijske preduslove, neophodne za njihovu primenu. (Mišćević, 2015, str. 15.)

U kontekstu savremenih odnosa Srbije u Evropske unije, potrebno je naglasiti da je region Zapadnog Balkana izgubio mnogo vremena i entuzijazma u procesu pridruživanja i pristupanja EU i da nakon čvrstih obećanja o jasnoj evropskoj perspektivi na Solunskom samitu EU – Zapadni Balkan, 2003. godine, nisu ostvarena očekivanja većine zemalja regiona (izuzev Hrvatske) da se, u najavama sa Samita, radilo o doglednoj budućnosti.

Sam Proces stabilizacije i pridruživanja, koji je osmišljen kao mehanizam integracije regiona u EU, nije imao odgovarajuću snagu i tempo da bi dovoljno ubrao konsolidaciju postkonfliktnog regiona i pomogao njegovu suštinsku dugoročnu stabilizaciju, što najnovije tenzije u regionu pokazuju. Ipak, radi se o politici koja se u ukupnom bilansu mora oceniti kao uspešna, jer koliko god udaljena, perspektiva članstva u EU je ipak bila sidro svih pozitivnih promena u regionu.

Region se u brojnim oblastima već integrisao ili se ubrzano integriše u EU – trgovina, investicije, energetika, transport, telekomunikacije, istraživanja i razvoj, ali i policijska saradnja, zaštita evropskih granica i dr. Negde je proces u poodmakloj, a negde je u ranoj fazi. Visok stepen ekonomske integracije je upravo jedan od uzroka prelivanja ekonomske krize iz Evropske unije na Zapadni Balkan. Nakon početnog oporavka u prethodnoj deceniji, region je ušao u fazu recesije i stagnacije, što se odrazilo na dalje zaostajanje regiona, visoku nezaposlenost, korupciju i organizovani kriminal, ali i na pogoršanje političke klime u regionu. (Minić, 2016, str. 5.)

Uz to, u odsustvu snažnijeg angažovanja EU i njenih zemalja članica, otvorena su vrata za brojne nove aktere (Rusija, Kina, Turska, Saudijska Arabija i dr.), koji su, u poslednjoj deceniji, zauzeli znatan ekonomski i politički prostor u regionu. A onda je došao Bregzit, kao novi udarac, koji je pokrenuo suštinska preispitivanja same osnove evropske integracije. Jedni veruju da će odlazak Velike Britanije dovesti do konsolidacije EU kroz nove i neizbežne reforme.

Nakon mnogobrojnih uslovljavanja, dobijanje datuma za otvaranje pristupnih pregovora, zavisi od „normalizacije odnosa sa Prištinom“, sa političkog aspekta prilično širokog i nejasnog uslova u smislu šta Unija pod njim tačno podrazumeva. Pitanje statusa Kosova i Metohije je najvažnije pitanje u modernoj srpskoj istoriji. Nakon zaključivanja spornog Briselskog sporazuma („Prvi sporazum o glavnim principima normalizacije odnosa Srbije i Kosova“) 19. aprila 2012. godine.

Odluka o pokretanju pregovora o članstvu u EU prvi je značajniji korak u procesu evropskih integracija Srbije, šesnaest meseci pošto je dobila status kandidata za članstvo u EU. U Briselu je 21. januara 2014. godine održana prva međuvladina konferencija između Srbije i Evropske unije, čime je označen početak pristupnih pregovora na političkom nivou. Već u decembru 2015. godine održana je Druga međuvladina konferencija između Srbije i EU i otvorena su dva od 35 pregovaračkih poglavlja: Poglavlje 32 - o finansijskom nadzoru i Poglavlje 35 - o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine. Sredinom jula 2016. godine, na Trećoj međuvladinoj konferenciji, otvorena su naredna 2 poglavlja: Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava i Poglavlje 24 - Pravda, sloboda i bezbednost. (<http://www.seio.gov.rs/src/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>)

Srbija je ostala posvećena svom strateškom cilju pristupanja EU. Nastavila je sa sprovođenjem obaveza iz SSP, iako još uvek postoje određena nerešena pitanja u pogledu nepoštovanja. Ona sprovodi ambiciozan plan političkih i ekonomskih reformi. Srbija je igrala konstruktivnu ulogu u regionu. Ostala je posvećena normalizaciji odnosa sa AP Kosovo i Metohija. Takođe, Srbija igra veoma konstruktivnu ulogu u upravljanju mešovitim migratornim tokovima. Vreme pred nama pokazaće u kojoj meri će Srbija smoci snage da se priključi porodici evropskih zemalja. Mnoštvo izazova a cilj jedan: članstvo u EU.

Odluka o otvaranju pregovaračkih poglavlja 5 i 25 doneta je na Četvrtoj međuvladinoj konferenciji u Briselu, održanoj u decembru 2016. godine. Na konferenciji su predstavljene pregovaračke pozicije Srbije za poglavlje 5 - Javne nabavke i poglavlje 25 - Nauka i istraživanje. Na Petoj međuvladinoj konferenciji u Briselu, februara 2017. godine, doneta je odluka o otvaranju pregovaračkih poglavlja 20 i 26. Na konferenciji su predstavljene pregovaračke pozicije Srbije za poglavlje 20 - Preduzetništvo i industrijska politika i poglavlje 26 - Obrazovanje i kultura. (<http://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>)

Na Šestoj međuvladinoj konferenciji u Luksemburgu, održanoj u junu 2017. godine, doneta je odluka o otvaranju pregovaračkih poglavlja 7 i 29. Na konferenciji su predstavljene pregovaračke pozicije Srbije za poglavlje 7 - Pravo intelektualne svojine i poglavlje 29 - Carinska unija. (<http://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>)

Narodna skupština Srbije, 26. juna 2017. godine, usvojila je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o ministarstvima, kojim je osnovano Ministarstvo za evropske integracije. Ministarstvo je počelo sa radom danom stupanja ovog zakona na snagu, 27. juna 2017. godine, kada je i prestala da postoji Kancelarija za evropske integracije Vlade Srbije.

Na Sedmoj međuvladinoj konferenciji u Briselu, održanoj 11. decembra 2017. godine doneta je odluka o otvaranju pregovaračkih poglavlja 6 i 30. Na konferenciji su predstavljene pregovaračke pozicije Srbije za poglavlje 6 - Pravo privrednih društava i poglavlje 30 - Ekonomski odnosi sa inostranstvom. (<http://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/>)

Iako je prisutan napredak Srbije u evrointegracijama, potrebno je naglasiti da u jeku jačanja nacionalnih politika, Evropska unija nema nameru da u svoje odabrano društvo uvrsti nove članice pre 2025. godine, a za neke, poput Turske, ne postoji ni promil šansi za uspeh. Pristno je opredeljenje da se neće postavljati ograničenje brzine za ulazak u EU, ali se insistira da napredak svake zemlje kandidata zavisi isključivo od nje same.

2. EKONOMSKA SARADNJA SRBIJE I EVROPSKE UNIJE

EU i Srbija otpočele su svoje političke i ekonomske veze još u prošlom veku. Na žalost, mnogobrojna dešavanja sa kraja prethodnog milenijuma usporila su političku, ali i ekonomsku saradnju Srbije i EU. Nakon više od jedne decenije loših političkih, ali i ekonomskih odnosa, početkom XXI veka EU i Srbija „okrenule su novu stranicu“ u svojim odnosima. Nakon više od petnaest godina, Srbija je postala kandidat za punopravno članstvo u EU, ali i otvorila je prva pregovaračka poglavlja.

Članstvo u EU je prvi strateški spoljnopolitički prioritet Srbije. Vrednosti oko kojih su se okupile članice Unije, Srbija prepoznaje kao vrednosti koje želi dalje da neguje, a pristupni proces, kao priliku za reforme i jačanje evropskih standarda. Osim toga, EU je najvažniji trgovinski i investicioni partner Srbije i time jedan od najznačajnijih faktora ekonomske stabilnosti zemlje.

Srbija ima slobodu u kreiranju i izvršenju svoje spoljnotrgovinske politike, kojom reguliše odnose sa drugim državama sveta u oblasti međunarodne trgovine. Ali ovu slobodu ograničavaju svi sporazumi koje Srbija zaključuje u oblasti preferencijalne spoljne trgovine, bili oni bilateralni, regionalni ili multilateralni. Ovo svesno ograničavanje autonomije u oblasti vođenja spoljnotrgovine se preduzima, jer i zemlje partneri, takođe, ograničavaju svoju primenu instrumenata spoljnotrgovinske politike prema Srbiji.

Najznačajniji spoljnotrgovinski sporazumi su oni sa značajnim zemljama partnerima u spoljnoj trgovini Srbije. Najznačajniji i dominantan spoljnotrgovinski partner Srbije je EU, na koju otpada preko pola ukupnog izvoza i ukupnog uvoza naše zemlje. Zbog toga je značajno opredeljenje Srbiji da se priključi ovoj regionalnoj integraciji i to je definisala kao svoje strateško opredeljenje u spoljnoj politici. Srbija ostvaruje stalne spoljnotrgovinske deficite u trgovini sa EU, kao značajno razvijenijim i konkurentnijim partnerom. Ali pozitivno je, da od primene preferencijala za Srbiju od 2003. godine izvoz u EU takođe veoma dinamično raste i da je 2016. godine dostigao nivo od skoro 11 milijardi evra.

Najznačajnija promena u spoljnotrgovinskoj politici Srbije će doći sa članstvom u EU. Onoga dana, kada Srbija postane članica EU, moraće da primenjuje sve tekovine zajedničke spoljnotrgovinske politike EU. Ovo se odnosi, kako na trgovinske odnose sa zemljama članicama EU, tako i na režim trgovine sa trećim državama, zemljama van nje. U pogledu trgovine u okviru EU, Srbija će (danom članstva) postati, najpre, deo carinske unije za poljoprivredne i industrijske proizvode Evropske unije i carinska teritorija Srbije će postati deo carinske teritorije EU i jedinstven subjekt u međunarodnoj trgovini. To je u pogledu regionalne integracije Srbije u EU mnogo značajniji, viši, stepen integracije.

EU je veoma atraktivno tržište sa gotovo pola miliona potrošača, koje odlikuje stalni ekonomski rast. EU, kao jedinstveno tržište 28 zemalja, je i vodeći poslovni partner srpskih preduzeća, sa učešćem od preko 60% u ukupnim trgovinskim odnosima Srbije sa svetom. Nažalost, niska konkurentnost srpske privrede predstavlja vodeći faktor našeg visokog i rastućeg deficita u trgovini sa Evropskom unijom. Razvoj na tržištima EU postavlja brojne izazove pred izvoznike, posebno iz zemalja u tranziciji, koji zahtevaju strateški pristup, koji se zasniva na fleksibilnosti, inovativnosti i međunarodno priznatim standardima. Za uspešan nastup na tržištu EU potrebno je izvršiti dobru pripremu i odabrati odgovarajuću marketinšku strategiju.

Početak devedesetih godina dvadesetog veka, politički i vojni konflikti su doveli do političke i ekonomske dezintegracije na prostoru nekadašnje Jugoslavije, što je usporilo uvođenje tržišne ekonomije u celoj regiji i povećalo njenu izolaciju od svetske ekonomije. Efekti izolacije su bili dramatični.

Sve novonastale zemlje u regiji su postale male ekonomije, koje zavise od međunarodne pomoći, trgovine i inostranih investicija i bez kojih ne mogu povećati konkurentnost, uvoditi nove tehnologije, povećavati produktivnost, životni standard stanovništva, kao i smanjiti siromaštvo. Međutim, jedno od ključnih makroekonomskih ograničenja u sprovođenju ekonomske politike u Srbiji jesu rastući deficiti u platnom bilansu, koji su sistematski povećavali udele u bruto domaćem proizvodu. Narednom tabelom prikazaćemo spoljnotrgovinsku razmenu Srbije u poslednjih nekoliko godina.

Tabela 1. Spoljnotrgovinska razmena Srbije, milioni evra

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Izvoz robe	7.393,4	8.441,4	8.738,9	10.996,7	11.158,6	12.041,0	13.429,7
Izvoz robe, stopa rasta u % u odnosu na prethodnu godinu	24	14	3,5	25,8	1,4	7,9	11,5
Izvoz robe u EU	4.235,2	4.868,85	5.327,2	6.898,5	7.204,9	7.907,9	8.873,5
Uvoz robe	12.423,5	14.250,0	14.716,7	15.469,0	15.490,4	16.387,5	17.389,6
Uvoz robe, stopa rasta u % u odnosu na prethodnu godinu	9,6	14,7	3,3	5,1	0,01	5,8	6,1
Deficit robne razmene	-5.030,1	-5.808,6	-5.977,9	-4.472,3	-4.331,8	-4.346,4	-3.959,9
Deficit robne razmene, % BDP	-16,9	-17,4	-18,9	-13,1	-13,0	-13,0	-11,6

Izvor: <http://www.mfin.gov.rs/pages/issue.php?id=3>

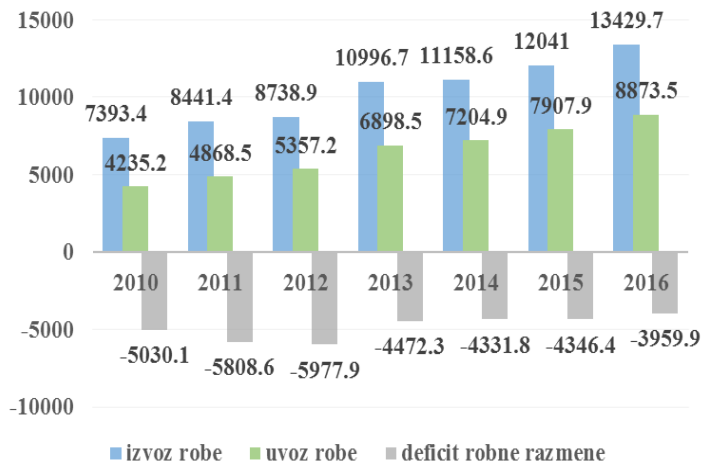
Struktura srpske privrede i proizvodnog asortimana i dalje je nepovoljna, jer u uslovima brzog tehnološkog napretka, Srbija raspolaže više prirodnim i fizičkim resursima, nego kapitalnim resursima. Upravo je to ključni razlog zašto je Srbija uskraćena za brži privredni rast.

U tranzicionom periodu struktura srpskog, pre svega robnog izvoza, nije se značajno promenila, ne toliko da bi dovela do unapređenja konkurentskih prednosti srpske privrede na svetskom tržištu. U tom kontekstu potrebno je

naglasiti da Srbija spada u države koje imaju hroničan problem sa deficitom. Narednim grafikom prikazaćemo ostvareni deficit u posmatranom periodu.

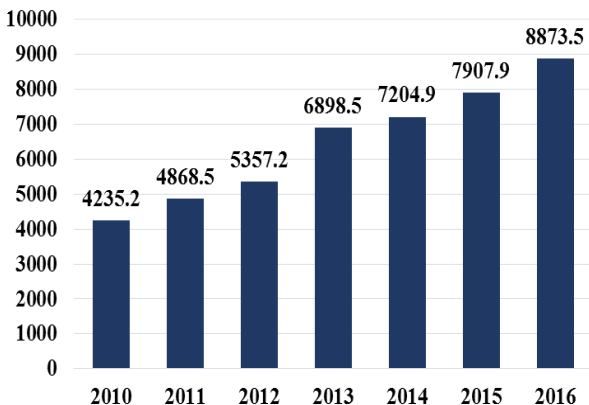
Grafik 1. Deficit spoljnotrgovinske razmene Srbije u periodu 2010-2016. godine, milioni evra

Izvor: Samostalni grafički prikaz na osnovu podataka iz Tabele 1.

Na osnovu prikazanih podataka jasno se može uočiti da je tokom čitavog posmatranog perioda privreda Srbije ostvarila deficit u spoljnoj trgovini. Takođe, prisutan je trend smanjenja deficita nakon 2012. godine. Najniži nivo deficita, nešto ispod 4 milijardi evra, ostvaren je 2016. godine.

Grafik 2. Uvoz Srbije iz Evropske unije 2010-2016. godine, milioni evra

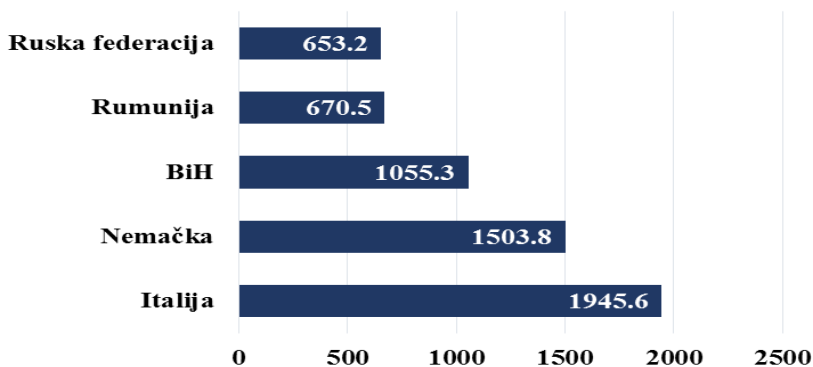

Izvor: <http://www.mfin.gov.rs/pages/issue.php?id=3>

Srbija je, u proteklom tranzicionom periodu, u robnoj razmeni sa EU, ostvarila značajno povećanje izvoza robe, sa 2,7 milijarde evra u 2001. na 8,8 milijardi evra u 2016. godini; kao i uvoza robe, sa 5 milijardi evra u 2001. na 17,4 milijardi evra u 2016. godini, uz porast spoljnotrgovinskog deficita, sa 2,3 milijardi evra u 2001. na oko 4 milijarde evra u 2016. godini. Narednim grafikom prikazaćemo kretanje uvoza Srbije iz EU.

Na osnovu prikazanog grafika jasno možemo uočiti da se, iz godine u godinu, uvoz Srbije iz Evropske unije povećavao. U posmatranom periodu, od 2010. do 2016. godine, uvoz se drastično povećao i preko dva puta je veći 2016. godine, u odnosu na 2010. godinu. Kada je reč o najznačajnijim uvoznim partnerima Srbije sa prostora Evropske unije, prikazaćemo ih narednim grafikom.

Grafik 3. Države najznačajniji uvozni partneri Srbije, milioni evra

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2017., str. 7.

Na osnovu prikazanog grafika, jasno možemo uočiti da se, u prvih 5 država najznačajnijih uvoznih partnera Srbije, nalaze 3 države sa prostora Evropske unije: Italija, Nemačka i Rumunija. Osim toga, BiH je značajan spoljnotrgovinski partner sa prostora CEFTA sporazuma. Takođe, Ruska federacija je tradicionalno uvozno tržište za Srbiju, naročito kada je reč o nafti i naftnim derivatima. Osim do sada iznetog, potrebno je ukazati i na robnu razmenu koju Srbija ostvaruje sa državama članicama EU.

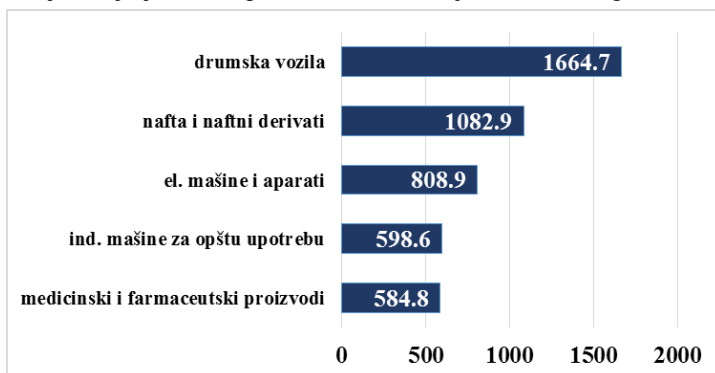
Srbija ostvaruje trgovinsku saradnju sa svim državama EU. Na osnovu prikazanih najaktuelnijih podataka, jasno se može uočiti da, sa skoro svim prikazanim državama, Srbija u spoljnoj trgovini ostvaruje deficit. Ipak, kako pokazuju prikazani podaci, jedino sa Rumunijom, Hrvatskom, Bugarskom, Slovačkom, Velikom Britanijom i Švedskom, Srbija ostvaruje suficit u spoljnoj trgovini.

Tabela 2. Robna razmena Srbije sa pojedinim državama članicama EU 2017. godine, mil. evra

Država	Izvoz	Uvoz	Indeks izvoza	Indeks uvoza	Saldo	Pokrivenost uvoza izvozom u %
Ukupno	9.946,4	12.115,0	112,1	112,3	-2.168,6	82,1
Nemačka	1.888,8	2.455,1	107,9	112,1	-566,3	76,9
Italija	1.990,3	1.956,1	101,8	110,8	-34,2	101,7
Mađarska	546,4	942,8	128,3	119,1	-396,4	57,9
Rumunija	726,0	570,0	94,3	115,8	156,0	127,4
Poljska	374,6	733,1	123,4	107,5	-358,5	51,1
Slovenija	469,9	512,2	116,0	103,6	-42,3	91,7
Hrvatska	550,7	476,3	117,6	110,4	74,4	115,6
Bugarska	580,6	411,6	153,0	128,2	169,0	141,0
Austrija	401,9	519,7	118,5	114,7	-117,8	77,3
Francuska	438,3	556,9	117,5	108,3	-118,6	78,7
Češka	363,0	520,3	109,5	120,0	-157,3	69,8
Belgija	170,7	371,5	103,0	115,6	-200,8	45,9
Holandija	208,3	322,5	130,8	115,6	-114,2	64,6
Slovačka	286,9	229,8	105,7	102,3	57,1	124,8
Velika Britanija	279,5	229,8	116,5	123,8	49,7	121,6
Španija	173,0	282,8	118,5	124,0	-109,8	61,2
Grčka	162,1	286,4	121,7	109,8	-124,3	56,6
Švedska	145,5	141,7	184,2	97,9	3,8	102,7

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2018., str. 7.

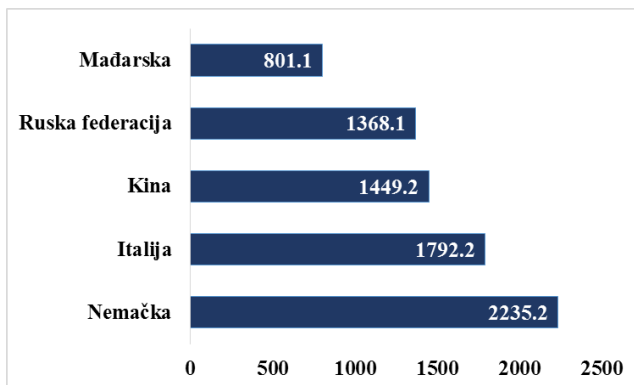
Kada je reč o uvozu, najveće učešće imaju drumska vozila, nafta i naftni derivati, prirodni gas, hartija, karton i proizvodi od celuloze, povrće i voće, gvožđe i čelik. Za razliku od drugih tržišta, gde nastupa sa relativno malim brojem proizvoda (kao što su gvožđe, čelik, maline, kukuruz, gume), ovde imamo širok dijapazon proizvoda i upravo tamo gde, zbog nekih visokih standarda, nismo kvalifikovani da uđemo na tržište Evropske unije, ovde naša preduzeća opstaju. Narednim grafikom prikazaćemo najnačajnije srpske izvozne proizvode koji su prisutni na tržištu EU.

Grafik 4. Najznačajniji uvozni proizvodi sa teritorije EU u 2016. godini, milioni evra

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2017., str. 7.

Na osnovu prikazanog grafika jasno možemo uočiti da se tokom 2016. godine iz EU u Srbiju najviše uvozilo drumskih vozila, i to u vrednosti od preko 1,6 milijardi evra. Osim toga, u vrednosti od skoro 1,1 milijardi evra privreda Republike Srbije je uvezla naftu i naftne derivate.

Do 2020. godine ne treba očekivati bitnije promene u pogledu izvoznih destinacija. Istina, udeo EU i Zajednice nezavisnih država (ZND) trebalo bi da se poveća, a u zemlje CEFTA da se smanji. (Nikolić, Jovanović, Todorović, 2011, str. 16.) Rast udela izvoza u Evropsku uniju biće posledica rasta intraindustrijske trgovine, a u zemlje ZND, korišćenja povoljnog trgovinskog pristupa tržištima tih zemalja. Pad udela zemalja CEFTA, pri očekivanom visokom rastu vrednosti izvoza, biće posledica relativne zasićenosti tržišta postojećim nivoom razmene. Narednim grafikom prikazaćemo najznačajnije izvozne partnere Srbije.

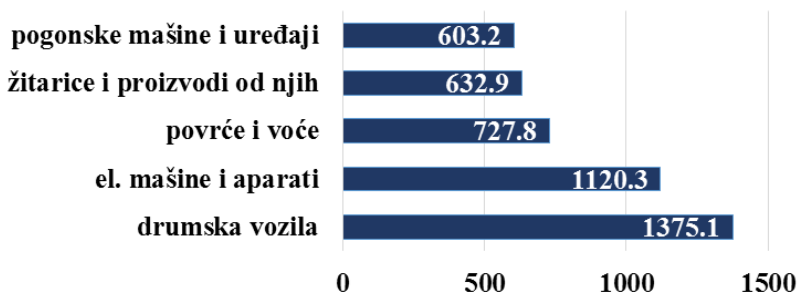
Grafik 5. Države najznačajniji uvozni partneri Srbije, milioni evra

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2017., str. 7.

Kako možemo videti, najveći deo uvoza dolazi sa teritorije EU, dok su najznačajniji uvozni partneri Nemačka, Italija i Mađarska. Značajan deo srpskog uvoza zasniva se na Kini i ruskoj federaciji.

Najvećim delom, izvoz iz Srbije čine proizvodi prerađivačke industrije (oko 90%). Istovremeno, prisutan je tred porasta udela visoko tehnoloških proizvoda prerađivačke industrije, a smanjen je udeo nisko i srednje tehnološki intenzivnih proizvoda prerađivačke industrije. Narednim grafikom prikazaćemo najznačajnije izvozne proizvode Srbije na teritoriju EU.

Grafik 6. Najznačajniji izvozni proizvodi na teritoriju EU u 2016. godini, milioni evra

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2017., str. 7

Na osnovu prikazanog grafika jasno se može uočiti da na teritoriju EU Srbija najviše izvozi drumska vozila, pre svega zahvaljujući preduzeću Fijat automobili Srbija, sa sedištem u Kragujevcu. Nakon toga, Srbija na evropsko tržište plasira električne mašine i aparate, ali i u značajnoj meri i poljoprivredne proizvode (povrće, voće i žitarice).

Za Srbiju, uočen je veći rast izvoza u odnosu na rast uvoza, ali je broj proizvoda koji se uvozi značajno veći, nego broj proizvoda koji se izvozi. Iako i u izvozu i u uvozu postoji tendencija rasta broja proizvoda kojima se trguje, Srbija sa jedne strane ne uspeva da u većoj meri obezbedi rast većeg broja, pre svega, prerađenih proizvoda, dok EU sa druge strane, iako izvozi veći broj proizvoda na tržište Srbije, ne uspeva da na tom tržištu značajnije poveća svoje prisustvo.

Srbija, pre svega, svoje trgovinske odnose bazira na već „opranim“, pre svega, primarnim proizvodima, uz tendenciju trgovine sa državama u regionu, uključujući i države CEFTA regiona. S druge strane, EU, iako značajno prisutna na tržištu Srbije, pre svega svoju šansu traži u trgovini proizvodima više faze prerade, čiji su dometi ograničeni ekonomskim kretanjima u Srbiji u periodu primene SSP. Narednom tabelom prikazaćemo 15 najvećih srpskih izvoznika.

Tabela 3. Najveći izvoznici privrede Republike Srbije u 2016. godini

Naziv izvoznika	Mesto	Izvoz, mil. evra
FCA Srbija d.o.o.	Kragujevac	1.068,3
Hesteel Serbia Iron & Steel d.o.o.	Smederevo	368,7
Tigar Tyres	Pirot	315,7
Naftna industrija Srbije	Novi Sad	235,8
Philip Morris Operations	Niš	220,2
MK Group	Novi Sad, Vrbas, Pančevo, Kula	212,7
HIP - Petrohemija	Pančevo	194,9
Gorenje	Valjevo, Stara Pazova	181,7
Tetra Pak Production	Beograd	176,0
Victoria Group	Bečej, Šid	172,6
Yura Corporation	Rača	157,9
Hemofarm	Vršac	153,4
Društvo za trgovinu Robert Boch	Beograd	152,2
Leoni Wiring Systems Southeast	Prokuplje	146,7
Jugoimport - SDPR	Beograd	144,8

Izvor: Ministarstvo finansija, 2017., str. 25.

Nakon nepune dve decnije procesa tranzicije, privreda Srbije nije postala konkurentnija nego u prethodnom periodu, uz istovremeno smanjenje broja izvoznika. Tokom 2016. godine, najvećih 15 izvoznika iz Srbije ostvarili su izvoz u vrednosti od oko 3,9 milijardi evra, što predstavlja oko četvrtine ukupnog srpskog izvoza.

3. KORISTI I TROŠKOVI OD EKONOMSKE SARADNJE SRBIJE SA EVROPSKOM UNIJOM

Na privredu i ekonomski razvoj jedne zemlje, pored unutrašnjih faktora, snažno utiču i faktori iz međunarodnog ekonomskog okruženja. Eksterni faktori jače deluju na otvorenu privredu u pravcu strukturnog prilagođavanja opštim tendencijama razvoja svetske privrede, kao što su promene u relativnim odnosima razvijenosti, u svetskoj trgovini, stepenu zaduženosti i međunarodnim tokovima kapitala. Kretanja u svetskoj privredi snažno deluju i na privredu Srbije.

EU je veoma atraktivno tržište sa preko 500 miliona potrošača, koje odlikuje stalan rast. EU je vodeći poslovni partner srpskih preduzeća, sa učešćem većim od 50% u ukupnim trgovinskim odnosima Srbije sa svetom. Međutim, niska konkurentnost srpske privrede predstavlja vodeći faktor našeg visokog i rastućeg deficita u trgovini sa EU.

Može se reći da EU predstavlja najmodniju regionalnu organizaciju koja trenutno postoji. Uticaj EU na svetska pitanja svakim danom postaje sve veći. Upkos tome što Srbija teži da postane deo ovog „ekskluzivnog” udruženja, mora da sagleda kako koristi, tako i troškove koje donosi samo članstvo, kako bi se utvrdio krajnji efekat EU na Srbiju.

Kao ključne koristi od ulaska u EU mogu se navesti sledeće: (http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/prezentacije/9._prezentacija_govornika_milos_milovanovic.pdf, str. 3.)

- nema viznog režima
- postoji niz subvencija za zemlje članice
- renome koji država dobija ulaskom u EU itd.

Pored ovih, postoji još niz drugih beneficija koje se mogu grubo klasifikovati u: (http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/prezentacije/9._prezentacija_govornika_milos_milovanovic.pdf, str. 5-8.)

Političke prednosti. Političke beneficije, koje izaziva članstvo u EU su, pre svega, politička sigurnost i zaštita nacionalnih interesa kroz političke institucije EU. Zemlje članice imaju mogućnost da, učestvovanjem u donošenju odluka unutar institucija EU, utiču na kreiranje važnih odluka koje se tiču i same zemlje, za razliku od zemalja, koje tu privilegiju nemaju pa su primorane da prihvate već donete odluke.

Privredne prednosti. Pozitivni ekonomski efekti za zemlje članice uglavnom dolaze kroz intenzivniju i liberalizovanu trgovinu, efikasniju alokaciju resursa u Uniji, efekat akumulacija, sniženje kamatnih stopa i višestruko veći priliv stranih investicija. Ono što podstiče nastanak ovih ekonomskih efekata je slobodan protok robe, radnika i kapitala u okviru Unije.

Finansijske prednosti. Iako su politička stabilnost i moderan privredni okvir glavna motivacija za ulazak u EU, isto tako su važni i finansijski aspekti, odnosno - novčani transferi iz budžeta EU.

U svetu u kome nema „besplatnog ručka“, sve što se dobije ima i određenu cenu. Na cenu se tokom pretpristupnog i pristupnog perioda obračala manja pažnja, a njeni ključni elementi su: (http://www.becel.org/evropski%20forumi%20u%20pdf-u/Evropski_forum_9_2005.pdf, str. 11)

- Obimna i skupa regulativa, koju nove članice moraju da sprovedu, posebno u sferi tržišta rada, zaštite potrošača, ekologije, administracije, sudstva itd. Ti troškovi godišnje premašuju nekoliko procenata

BDP i time nadmašuju neto subvencije, koje se kreću oko 2% od BDP novih članica. To opovrgava tezu da su nove članice neto dobitnici proširenja.

- Ulaskom u EU nove članice plaćaju doprinos budžetu u Briselu, u visini 1,24% njihovih BDP, što iznosi više od polovine neto transfera iz Brisela, a što nove članice čini većim neto gubitnicima.
- Subvencije iz Brisela povećaće nivo "rent-seekinga" u novim članicama, što će uticati na jačanje birokratije, a slabljenje tržišnog refleksa firmi iz novih članica. Poslovni svet će više vremena, nego ranije, trošiti na dobijanje renti, političari će dobiti dodatnu moć, briselski zakoni i odluke će biračima biti dalji i neprozirniji.
- Prethodno povećava troškove poslovanja firmi, što će smanjiti nivo poslovne aktivnosti, usporiti zapošljavanje, stope rasta i smanjivanje razvojnog jaza sa ostatkom Unije.
- Smanjiće se strana direktna privatna ulaganja u svim novim članicama koje su koristile obimne vertikalne subvencije (tj. subvencije određenim firmama i granama) da bi ta ulaganja privukle, zato što su, prema pravilima Unije, dopuštene samo horizontalne subvencije, a to su one koje, u načelu, mogu da pogoduju svim sektorima, a ne samo određenim firmama.
- Nove članice će deo suverenosti morati da prenesu na Uniju.
- Birači iz novih članica imaju slabiji pregled i manji uticaj na legislativu iz Brisela.
- Međunarodni položaj novih članica će se poboljšati kada predstavljaju Uniju, ali će njihov glas u EU-28 biti veoma slab i one će biti svedene na marginalne članice.

Nastanak nekih troškova se ekonomski može smatrati povoljnim (recimo, smanjivanje subvencija ili zatvaranje nekonkurentnih firmi), ali je u socijalno-političkom smislu nesumnjiv kratkoročni trošak. Tela Unije i vlade potencijalnih novih članica su, naravno, prećutkivali troškove, a glorifikovali pogodnosti. Tako je stvaran utisak da nove članice od ulaska imaju samo koristi, što je naravno nemoguće.

Praksa isticanja pogodnosti, a potiskivanja troškova veoma je podsećala na „propagandu za sreću”, kojom su se nekada služile vlade komunističkih zemalja. Usled toga što je EU stimulisala naučne radove koji govore u prilog proširenja, a destimulisala kritičke radove, ne znači mnogo zaključak da je većina literature smatrala proširenje dobrim, kako za Uniju tako i za nove članice.

Dakle, bez obzira na „propagandu za sreću” za nove članice je postojala cena ulaska u Uniju i nije malo onih koji smatraju da je trošak veći od dobiti.

Bilans, međutim, nije isti za sve zemlje; štaviše, može se drastično razlikovati od zemlje do zemlje.

ZAKLJUČAK

Zakasneli procesi tranzicije i ekonomskog integrisanja u velikoj meri su uticali na privredni razvoj Srbije. Većina zemalja Jugoistočne Evrope je već u završnoj fazi procesa tranzicije i većina njih je sprovela strukturne reforme te se, na bazi toga, nalaze u konkurentskoj prednosti u odnosu na našu zemlju. Dakle, na putu ka EU, za Srbiju je od presudnog značaja da poboljša performanse svoje privrede.

Posmatrajući geografsku strukturu srpskog izvoza i uvoza, po glavnim ekonomskim zonama, jasno se može zaključiti da je EU najznačajniji trgovinski partner Srbije, sa preko 50% ukupne razmene, dok na EU 15 otpada više od trećine izvoza i uvoza. Ova činjenica predstavlja važan pokazatelj spoljnotrgovinskih odnosa Srbije i EU i, takođe, ukazuje da je EU, u ekonomskom smislu, osnov unapređenja spoljnotrgovinske razmene Srbije.

Tempo promena, koje se dešavaju u međunarodnoj trgovini, značajno se ubrzava pa je njihovo bolje razumevanje, kao i faktora koji ih uzrokuju, bitno da bi se sagledala tekuća i predvidela buduća kretanja na međunarodnom tržištu, naročito jer je okruženje u kojem se posluje sve kompleksnije i nepredvidivije. Dodatno, važno je shvatiti da ni konkurencija nije statična. Naime, konkurenti kontinuirano unapređuju strukturu svoje ponude, prilagođavajući je novim zahtevima, potrebama i navikama potrošača.

Danas je sasvim jasno da realizacija prioriteta u spoljnoj trgovini srpske ekonomije zasniva na kvalitetno koncipiranoj spoljnotrgovinskoj politici. Njena kompleksnost doprinosi unapređenju privrednih performansi nacionalne ekonomije, povećanju životnog standarda stanovništva, promociji vlastite privrede i ukupnog identiteta u svetu, ali i poboljšanju odnosa sa susedima.

Srbija, kao zemlja koja se još uvek nalazi u procesu tranzicije, beleži konstantan negativan bilans spoljnotrgovinske razmene. Održiv privredni rast nameće se kao imperativ, ali u datim uslovima nije realno ostvariv. Izgleda da su mnoge propuštene šanse stigle na naplatu. Upravo iz tog razloga neophodno je prilagođavanje spoljne trgovine Srbije, kako novim ekonomskim, tako i novim političkim odnosima na nivou sveta. Savremenost i kompleksnost spoljnotrgovinske politike Republike Srbije garantuju njen uspeh na međunarodnoj sceni.

Povećanje izvoza je jedna od osnovnih potreba srpske ekonomije, naročito imajući u vidu dostignuti nivo privredne razvijenosti. Početkom trećeg milenijuma, u cilju uspostavljanja pokidanih veza, Srbija se prvo okrenula svojim

najbližim susedima, kao svojim prirodnim trgovinskim partnerima, ali i EU, kao najvećoj ekonomskoj sili na kontinentu.

Sagledavanjem savremenih tendencija u međunarodnoj trgovini, izvoza i uvoza EU i Srbije, a imajući u vidu raspoložive resurse, kao i društveno – ekonomski ambijent u kojem funkcioniše Srbija, uključujući i šire međunarodno okruženje od EU, ukazano je na brojne mogućnosti i ograničenja, alternativne pravce usmeravanja izvoza, razvojne šanse i prioritete u ovoj oblasti, uz isticanje značaja tržišta EU, naročito pojedinih zemalja, koje su tradicionalno među najznačajnijim spoljnotrgovinskim partnerima Srbije.

LITERATURA

- Etinski, R., Đajić, S, Stanivuković, M. (2010). *Osnovi prava Evropske unije*, Novi Sad: Pravni fakultet.
- Ministarstvo finansija. (2017). *Tekuća makroekonomska kretanja*, februar, Beograd: Sektor za makroekonomske i fiskalne analize i projekcije.
- Minić, J. (2016). Budućnost EU i Zapadni Balkan – pogled iz Srbije, *Spoljnopolitičke sveske*, 03/16:5-6.
- Miščević, T. (2015) Savremeni odnosi Srbije i Evropske unije, *Izazovi spoljne politike Srbije*, 12. novembar, 2015, Beograd, Srbija, 15-21.
- Nikolić, G., Jovanović, N., Todorović, V. (2011). *CEFTA 2007-2010 - Iskustva, potencijl i perspektiva*, Beograd: Centar za novu politiku.
- Republički zavod za statistiku. (2017). *Statistika spoljne trgovine*, Saopštenje 24, Beograd.
- Republički zavod za statistiku. (2018). *Statistika spoljne trgovine*, Saopštenje 25, Beograd.
- Veselinović, P., Miletić, D. (2011). Serbian economic restructuring as determinant of European integration, *Facta Universitatis - series economics and organization*, 8(2):153-163.

Internet izvori:

- http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/prezentacije/9._prezentacija_govornik_a_milos_milovanovic.pdf (22.12.2017.)
- http://www.becei.org/evropski%20forumi%20u%20pdf-u/Evropski_forum_9_2005.pdf (22.12.2017.)
- <http://www.mfin.gov.rs/pages/issue.php?id=3> (22.12.2017.)
- <http://www.seio.gov.rs/src/srbija-i-eu/istorijat-odnosa-srbije-i-eu/> (15.12.2017.)

Scientific review paper

Received: 25. 12. 2017.

Accepted: 19. 3. 2018. (pp. 39-57)

UDC 39.56(497.11:4-672EU)

339.96

COBISS.SR-ID 262318604

EUROPEAN UNION AS A STRATEGIC FOREIGN TRADE PARTNER OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Dalibor Miletić, PhD¹,
Krunislav Sovtić, PhD²,
Momčilo Mmanić, PhD³

ABSTRACT

The precondition of economic development in the modern world is more active participation in the world market. The inclusion of the national economy in the international division of labor and more active participation in the world market are preconditions for economic development in the modern world. In the process of economic integration, the key determination of the economy of the Republic of Serbia is the accession to the European Union, which in fact represents the largest and most significant degree of European economic integration.

In the conditions of a strong and growing integration of the world economy, growth through increased exports becomes virtually the key determinant of economic development in general. That is why the promotion of trade cooperation is a prerequisite for dynamic economic development, and the results achieved in foreign trade are indicators of the economic success and prospects of a national economy. The European Union is the most important and dominant foreign trade partner of Serbia, which accounts for more than half of the total exports and total imports of our country. That is why it is important for Serbia to join this regional integration, which has defined it as its strategic commitment to foreign policy.

KEY WORDS

TRADE COOPERATION, FOREIGN POLICY, SERBIA, THE EUROPEAN UNION.

---

¹ Associate Professor, Faculty of Management, Megatrend University, Park Šuma Kraljeвица bb, 19000, Zaječar, Serbia, dalibor.miletic@fmz.edu.rs

² Associate Profesor, Faculty of Management, Megatrend University, Park Šuma Kraljeвица bb, 19000, Zaječar, Serbia, krunislav.sovtic@fmz.edu.rs

³ Assistant Professor, Faculty of Management, Megatrend University, Park Šuma Kraljeвица bb, 19000, Zaječar, Serbia, mmanic@naisbitt.edu.rs